

Мар'яна ГІРНЯК

*кандидат філологічних наук, доцент
доцент кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства
філологічного факультету
Львівського національного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1396-2888>
e-mail: maryana.hirnyak@lnu.edu.ua*

«ЛІТОПИСНЕ СЛОВО» У РОМАНІ «МАНУСКРИПТ З ВУЛИЦІ РУСЬКОЇ» РОМАНА ІВАНІЧУКА: НАРАТИВНА СТРАТЕГІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

Зосереджено увагу на романі «Манускрипт з вулиці Руської» Романа Іванічука – одному зі зразків «мислячого історичного роману» в українській прозі 1960–1980-х років. Зокрема, висвітлено особливості функціонування «літописного слова» як наративної стратегії, що через вставний текст-містифікацію дає змогу авторові, з одного боку, передати колорит епохи зламу XVI–XVII ст., а з іншого – відтворити інтелектуальну атмосферу Львова відповідного історичного періоду. Простежено співіснування у романі двох наративів: корчмаря-літописця та «автора», що намагався відновити історичний документ і написати власний твір, наближений до середньовічного.

З'ясовано, як «авторський» голос запропонував власну інтерпретацію історичних подій і розмірковував на філософські теми, як відбувається діалог між перспективами бачення різних суб'єктів свідомості, а також між «автором» та історичними і літературними текстами (насамперед із Біблією). Продемонстровано, як наратори роману привертали увагу до різних аспектів життя тогочасного Львова, спонукаючи відчитувати місто як текст (просторові координати Львова, приватні історії його знаменитостей і пересічних мешканців). Показано, як специфіка наративної організації роману забезпечила балансування наративу на межі історизму та міфологізму (напівмістичні візії персонажів, мотиви «лжеангела» чи угоди з дияволом).

Окреслено специфіку представлення у романі протистоянь на національному та релігійному ґрунті, а також авторські акценти щодо проблем, із якими стикалося інтелектуальне середовище того часу (індивідуальна і національна ідентичність, апелювання до власних джерел і надбань світової культури, шлях інтелектуала у складних історичних обставинах (самовдосконалення, народна просвіта чи збройний опір), духовне спадкоємство між інтелектуалами різних поколінь).

Ключові слова: літописний прийом, наратор, історизм, міфологізм, філософські рефлексії, персонаж-інтелектуал.

Романи Романа Іванічука репрезентують один із найважливіших етапів розвитку історичної прози – період 1960–1980-х років, коли автори (Павло Загребельний, Роман Федорів, Валерій Шевчук та ін.), зосереджуючи увагу на історичному колориті та мисленій атмосфері минулих епох, пропонували філософський підхід до інтерпретації

історичних подій. Кожен із письменників не лише втілював у творах свою візію минулого, а й шукав власних наративних стратегій, які б дали змогу представити світ обраної епохи і водночас різні перспективи сприймання цього світу.

Мета статті – з'ясувати особливості функціонування наративної стратегії «літописного слова» у романі «Манускрипт з вулиці Руської» Р. Іваничука, зокрема простежити, як цей художній прийом (апелювання до вставного тексту-містифікації, що репрезентує зображувану епоху) дає авторові змогу відтворити мислення людини конкретного історичного періоду, а також представити події минулого крізь призму бачення різних суб'єктів свідомості.

На художній прийом літописного слова в романах Романа Іваничука звернув увагу Микола Ільницький, який, наголошуючи на утвердженні в історичній прозі другої половини ХХ ст. «філософічності як мистецької домінанти», на «історії мислячий» (Ільницький, 1989, с. 7, 10) як фундаментальній ознаці історичного роману відповідного періоду, зазначав: «Постать “літописця” в широкому розумінні цього слова якраз і концентрує у собі самою сутністю своєї діяльності те ідеологічне, філософське, мислительне начало, яке стало визначальною ознакою історичної прози останніх десятиліть» (Ільницький, 1989, с. 152). «Літописний» прийом, на думку дослідника, дає змогу передати колорит епохи, створити «ефект документа в літературі», (Ільницький, 1989, с. 219), однак слово «літописця» – це не лише свідчення про свій час, адресоване сучасникам, а й звернення до наступних поколінь, у якому іноді оприсутнений голос самого автора (Ільницький, 1989, с. 151–152).

Твори Р. Іваничука, зокрема роман «Манускрипт з вулиці Руської» (1979), неодноразово були об'єктом дослідження літературознавців. Про «мислячий історичний роман» у спадщині письменника згадував Іван Денисюк (2009); «Манускрипт з вулиці Руської» дослідники визначали як «ідеологічний роман» (Підопригора, 2009, с. 210), «роман-містифікацію» і «роман-палімпсест» (Слабошпицький, 2009, с. 22), у якому події, з одного боку, розгорталися «як вертепне чи карнавальне дійство», а з іншого – давали імпульс для розвитку «інтелектуальної й духовної історії» (Слабошпицький, 1989, с. 76, 83). Багатоплановість роману спонукала літературознавців звернути увагу також на експериментальність його наративних стратегій (Насмінчук, 2013).

Теоретико-методологічною базою дослідження стали праці, присвячені проблемі співіснування у голосі наратора різних перспектив бачення (Genette, 1980), а також студії про філософію історії та історичну пам'ять і їх осмислення в текстах літератури й культури. Для П'єра Нора (Pierre Nora) важливою була та «форма історичності, яку визначала категорія “теперішнього”» і яка передбачала особливі способи «усвідомлювати» минуле (Нора, 2014, с. 9). Мислителеві йшлося про «дію минулого в теперішньому», про «місця пам'яті», які пов'язані не лише з просторовими координатами, а й із пам'ятними подіями, книжками, знаковими особами чи приватними документами (Нора, 2014, с. 19, 76–77). На думку Ігоря Набитовича, «філософія історії добачає в подіях минулого особливий сенс», ставить у центр «людину та цінності, що їх вона відкриває або створює у своїх цивілізаціях» (Набитович, 2022, с. 51). Тож історична проза, вибудовуючи «власну концепцію *memoria*», зверталася насамперед до «екзистенції окремої людини в певному темпоральному, минулому чи давноминулому, відтинку» (Набитович, 202, с. 46).

У романі «Манускрипт з вулиці Руської» письменник із перших рядків демонстрував увагу до людини, яка репрезентує епоху і водночас «бачить» цю епоху. На

початку твору «автор» спонукав читача повірити, що він лише віднайшов чужий манускрипт у середньовічному погребі, де колись була корчма «У Лисого Мацька». У зітлілих від часу аркушах «автор» розпізнав літопис звичайного міщанина – лихваря чи корчмаря, який записував інформацію про прибутки й витрати, а також висвітлював важливі для Львова події зламу XVI–XVII ст.: заснування братств при Успенській та Онуфріївській церквах, приїзд Івана Вишенського, епідемія прокази в місті, приватні історії пересічних і знаменитих львів'ян. У рукописі згадано про невдалий похід польського війська на Москву, складні взаємини між королем Речі Посполитої, польською шляхтою та єзуїтами, співіснування у Львові русинів, поляків, євреїв і вірмен, протистояння між католиками та православними й передумови підписання Берестейської унії тощо. Як з'ясував Микола Ільницький, образ Лисого Мацька (Мацька Патерностера), що постав у ролі наратора у віднайденому манускрипті, мав прототип – львівського крамаря Петра Кунащака, який упродовж 30 років (в останній третині XVII ст.) вів записи, куди вносив, окрім даних бухгалтерії, власні думки і спостереження (Ільницький, 1989, с. 219). У кожному разі, завдяки «авторові» манускрипту, «самим ладом повістування, скерованого на відтворення свідомості середньовічних людей, які сприймають світ крізь призму властивих тому часові вірувань і забобонів» (Слабошпицький, 1989, с. 77), Р. Іваничук передав життя Львова відповідної епохи.

Два наратори – **«автор»** і **«літописець»** – взаємодіяли між собою впродовж усього розгортання тексту. Цю наративну стратегію «автор» обумовив вже у передмові. Захопившись знахідкою, він «забув», що рукописи, які довго пролежали без повітря, потрібно піддати хімічній обробці. Замість того, щоб відразу віддати манускрипт із вулиці Руської до музею, «автор» занурився у читання, почав робити нотатки, а отже, «вчинив, не бажаючи того, злочин перед людством» (Іваничук, 2004, с. 7) – рукопис розсипався. Не маючи змоги передати читачам оригінал, «автор» відчув обов'язок компенсувати втрату і написати власний «манускрипт», максимально наближений до середньовічного.

«Автор» відразу попередив, що може чогось не згадати, а щось – подати не точно, замість одного літописного рядка написати десять або сто. Важливо, що цей «автор» присутній не лише у передмові. Його голос раз у раз з'являвся в тексті як коментар до написаного, як «примітка автора». У примітках «автор» подав власну інтерпретацію історичних подій («Насправді було інакше. Київський митрополит Михайло Рогоза зайняв у справі унії дволичну позицію» (Іваничук, 2004, с. 92)), вказав, що Лисий Мацько змінював мову записів, тому в переказі манускрипту не завжди витриманий «староукраїнський мовний колорит» (Іваничук, 2004, с. 87), звернув увагу на зміни, що відбулися у психології Мацька та його ставленні до світу. До конфлікту з сином (Романом Патерностером) Лисий Мацько вносив у манускрипт здебільшого записи про доходи й видатки, зрідка – про навколишні події, а згодом середньовічний наратор замислився над соціальними та філософськими питаннями. Він почав розуміти, що гроші іноді можуть погубити сумління: «Встид велій зело пойняв мою совість, кров моя – син первородний розворушив грішну й пожадливу душу батька, і я, зрозумівши вищий смисл живота людського, віддав на братство все, для чого жив і чим жив» (Іваничук, 2004, с. 173). Спостерігаючи за внутрішньою переміною Лисого Мацька, який від матеріальних справ поступово перейшов до «ідей», «автор» наприкінці роману наголосив, що останній запис у манускрипті був констатацією великої істини: «Кожна людина може. Може, най йому біс!» (Іваничук, 2004, с. 197).

Попри очевидність співіснування двох нараторів у романі, наративна організація твору набагато складніша. Галина Насмінчук уже згадувала про «багаторівневу структуру» «Манускрипту з вулиці Руської», сформовану завдяки «палімпсестності» наративу, «художній імітації літописного мовлення» та «взаємодії двох голосів» нараторів (Насмінчук, 2013, с. 221). Однак важливою стратегією у романі Р. Іваничука насправді є не так двоголосся, як поліфонія – співіснування й іноді навіть накладання голосів (або перспектив бачення) різних суб'єктів свідомості. Хоча наратором манускрипту вважається Мацько Лисий, часто складається враження, що суб'єктом викладу є не так корчмар, як один із засновників Успенського братства Юрій Рогатинець. Ідеться не лише про часті зміни наративної стратегії, виражені за допомогою формальних ознак граматичної особи (спершу Мацько розповідав про пані Абрекову та її доньок, згодом про Мацька наратор згадував від третьої особи, а за якийсь час виклад провадив від свого імені – Юрій Рогатинець: «Мені, Юрієві Рогатинцеві, було тоді 25 літ» (Іваничук, 2004, с. 24)), а й про зміну «перспективи бачення», про співіснування, відповідно до термінології Жерара Женетта (Gérard Genette), «фокалізацій» (Genette, 1980, р. 186), адже представлені у викладі «точки зору» не завжди належать «голосу», який їх озвучує.

Співіснування голосів і точок зору особливо відчутне в епіграфах до розділів роману. Намагаючись реконструювати текст манускрипту, «автор» часто розпочинав виклад у розділі з нотаток-цитат із рукопису. Ці епіграфи, імітуючи стиль середньовічного літопису, відсилали до: трагічної історії пані Абрекової та її доньок; обставин, які спровокували культурно-просвітницьку діяльність Юрія Рогатинця; позиції єпископа Гедеона Балабана, що відмовлявся визнавати суд членів Успенського братства; приїзду «мніха Івана» з Афону і навіть до «шабашу нечистої сили» на Кальварії. Водночас діалог голосів не обмежувався такими відсиланнями. З огляду на те, що манускрипт втрачений, «авторові», за його словами, бракувало інформації для власного викладу, тому він вдавався також до історичних і літературних джерел.

Безумовно, причина такого діалогу з текстами культури – не в наявності «прогалін»: інтертекстуальність роману розширює його асоціативне поле, спонукає відчитувати події, що відбуваються у Львові на зламі XVI і XVII ст., у параболічному вимірі, зокрема крізь призму «великого коду» (Frye, 1982). Розділи, присвячені історіям Гізі та Льонці (доньок пані Абрекової), розпочинаються цитатами зі старозавітних текстів – «Книги пророка Єзекіїля» та «Пісні над піснями», у яких жінка постає то як блудниця, що «покладалася на красу свою, і стала розпусною через славу свою, і виливала розпусту свою на кожного перехожого» (Єз. 16, 15; Іваничук, 2004, с. 53), то як «прекрасна молода», що дарує радість, бо «ліпше кохання твоє від вина» (Пісн. 1, 2; Іваничук, 2004, с. 97). «Манускрипт з вулиці Руської» спонукає пригадати також Новий Завіт – «Послання св. апостола Якова», у якому акцентовано, що віра має бути підкріплена ділами («Маєш ти віру, а я маю діла; покажи мені віру свою без діл твоїх, а я покажу тобі віру свою від діл моїх» (Як. 2, 18; Іваничук, 2004, с. 135), чи «Друге послання св. апостола Павла до коринтян», де згадано про фальшивих апостолів, «що підроблюються на Христових», і сатану, який «прикидається анголом світла» (2 Кор. 11, 13–14; Іваничук, 2004, с. 160). Подальше розгортання подій у романі демонструє актуальність вічних тез Святого Письма.

Апелюючи до різних текстів у прагненні заповнити «прогалини», Роман Іваничук давав змогу прозвучати голосам філософа Поля-Анрі Гольбаха (Paul-Henri

Golbach) та поета Франческо Петрарки (Francesco Petrarca), звертаючись до середньовічних фацецій, а також вдавався до автоінтертекстуальності, вказуючи на наскрізні ідеї й образи у своїх творах (епіграф до останнього розділу засвідчив, що образ білого дикого коня на гарячому крузі сонця уже з'являвся в іншому романі письменника – «Черленому вині»).

Події, які висвітлює «автор» за посередництвом наратора манускрипту, стосуються різних аспектів життя **Львова зламу XVI–XVII ст.** Уже назва роману Р. Іваничука привертає увагу до міста як тексту. Вулиці Руська і Шкотська, площа Ринок та архієпископські резиденції, будинки Альнпека і Шимоновича, чорна кам'яниця Лоренцовича і вежа Корнякта, вірменський квартал і Краківське передмістя, Бого-явленська і П'ятницька церкви, собор Святого Юра – ці та інші локуси дають змогу відчитувати історичний вимір просторових координат Львова, упізнаваних для читача-сучасника. Водночас простір вулиць, кам'яниць та храмів постає як шлях до ідентифікації суспільного простору: плебейська корчма «У Лисого Мацька» і аристократичний заклад у підвалі Корнякта на Ринку зображені в романі як опозиція двох світів, що співіснували у Львові.

Наратора цікавими також приватні історії, що давали змогу відчутти, чим живе місто і люди, що репрезентують різні соціальні прошарки та національні спільноти Львова. Автор апелював до історичних постатей, прагнучи зобразити громадських діячів минулого як звичайних людей зі своїми турботами й переживаннями. Наприклад, він звертав увагу, що вилучення Юрія Рогатинця зі списку цехових не лише привело видатного майстра до заснування братства, а й спровокувало незгоду в родині персонажа. Наратор простежив складні долі пересічних мешканців міста, які раз у раз перетиналися з долями видатних осіб минулого (золотоволоса красуня Ляонця після пережитого насильства стала патриціанською повією, але зуміла зберегти в собі людський стрижень; інша донька Абрекової, чорнява Гізя, силою любові повернула Рогатинця до життя в ніч безнадії і зникла, як марево, присвятивши себе вихованню сина Марка, про існування якого персонаж так і не довідався).

Окремими штрихами письменник окреслив життєві історії багатьох інших персонажів: аптекаря Альнпека, який єдиний у місті вмів лікувати проказу; патриціанського лікаря і бургомістра Павла Кампіана, що, зрештою, опинився у колонії для прокажених, яку колись сам заснував; шевця Пилипа Дратви, що вчинив замах на Іпатія Потія через його погляди на унію і згодом був прилюдно страчений; красуні Розі, яка з намови чоловіка, єврейського сеньйора Нахмана, пожертвувала своєю честю, щоб зберегти синагогу. Перелік таких «історій» можна продовжити, однак важливо, що і головні, і другорядні персонажі з'явилися у творі зі своїми життєвими сюжетами, які відображали справжню історію та колорит епохи, способи мислення тогочасної людини та виклики, перед якими вона поставала. Як зауважив Назар Федорак, Роман Іваничук простежив вплив історії на тих, хто її творить, і «тих, “на кому” її творять», на «героїв чину, думки й істини» й на людей, що виявляються «розчавлені її невблаганним колесом» (Федорак, 2012, с. 785).

Наратив роману «Манускрипт з вулиці Руської» розгортався на пограниччі **історизму та міфологізму** мислення. Це балансування можна простежити в низці епізодів. Син реєстрового сотника Михайла Хмеля, шістнадцятилітній новіцій Зіновій, у якому легко впізнати майбутнього гетьмана Богдана Хмельницького, разом зі своїм побратимом Марком, прагнув осідлати дикого білого коня, що з'являвся на

гаварецьких пагорбах у мить сонячного сходу як «символ волі й незагнужданої сили» (Іваничук, 2004, с. 199). На межі дійсного й ірреального світів розгорнулося урядове видовище на пл. Ринок, адже воно було не лише виставою, що імітувала штурм Смоленська військами Станіслава Жолкевського (Stanisław Żółkowski), а й пробудженням пам'яті про загиблих: «... ті вої – то тіні, привиди братів і дітей наших, які вкрилися щитами і наїлися землі на московських просторах» (Іваничук, 2004, с. 17). У напівмістичному-напівреальному світі перебував архієпископ Соліковський (Jan Dymitr Solikowski), коли через ляльок-маріонеток, створених за подобою відомих людей (Ігнатій Лойола (Ignatius Loyola), Петро Скарга, Станіслав Жолкевський, Паулус Кампіан (Paulus Novicampianus), Шимон Шимонович (Szymon Szymonowic) та ін.), намагався оприсутнити дух та ідеї попередників або вплинути на поведінку та переконання сучасників.

Міфологічне світовідчуття особливо відчутне у сюжетній лінії Антоха Блазія. Персонаж запродав душу чортові, щоб із ремісника-партача перетворитись на Барона із привілеєм заходити до патриціанської кав'ярні. Майстерність письменника полягала не лише в актуалізації відомого у світовій літературі з часів середньовіччя мотиву угоди з дияволом, а й у переведенні подій роману у філософську площину. Сухорлявий рудобородий панок у довгих штанах і високому капелюсі переконує Блазія, що саме диявол привів людину до дерева пізнання, подарував їй насолоди і розкіш (Іваничук, 2004, с. 36), навіть більше: «...все суще на світі – чисте й нечисте, святе і грішне – існує з повеління Бога» (Іваничук, 2004, с. 73). Спокушаючи одержимого амбіціями персонажа, Антипко стверджував, що найбільша перешкода для раю на землі – власне сумління. Зрештою, диявол у романі постає не лише як *alter ego* Блазія-Барона, а і як один зі способів існування суспільства і світу: «І ти кличеш мене, сам не усвідомлюючи того, вже досить давно ... Ти зможеш завжди і всюди мене знайти» (Іваничук, 2004, с. 37). Метафізичний вимір споконвічної опозиції добра і зла набув фізично відчутних ознак, які лише потрібно вміти розпізнати: коли всі люди бачили над містом веселку з незрозумілими цяточками, єдиний Блазій-Барон, помираючи на смітнику, збагнув, що це чорти, які злетілися по його душу.

Уміння відчитувати містичні знаки та розпізнавати добро і зло ускладнюється тим, що зло іноді одягає маску добра, підступно імітує його подобу, зберігаючи, проте, власну сутність. Своєрідну інтерпретацію мотиву «лжеангела» можна простежити в образі голуба-ангела з золотоволосою голівкою, який то наказував Соліковському закласти колонію для прокажених, то являвся Баронові, коли той збирався зрадити братство. Підміну понять персонажі спостерігали також у «шабаші на Кальварії», у який переріс бенкет львівських патрицій та духовенства. Бенкет-шабаш можна сприймати як напівсон, що його, хвилюючись за доньку Льонцю, бачила пані Абрекова, чи як галюцинації сп'янілого Блазія-Барона, однак закорінені в міфологічному світосприйнятті образи – ключ до розуміння істинних помислів тих персонажів, що прагнули себе позиціонувати як духовна еліта (Барон розпізнав в архієпископі Соліковському Люцифера, Льонця зауважила сатанинський оскал на обличчі патера Лятерни, звинувачена у відьомстві пані Абрекова під час тортур звернула увагу, що сам Христос на розп'ятті відвернув голову від такого судового процесу). На межі реального й метафізичного світів автор, з одного боку, виявив складність людської натури й вічне протистояння добра і зла, а з іншого – проектував ці проблеми на конкретний історичний період.

Історичні події в романі «Манускрипт з вулиці Руської» стосувалися переважно питань, пов'язаних із **національним та релігійним** самовизначенням персонажів та їх середовища, зокрема із протистоянням між православними та католиками. Інтерпретацію історичних катаклізмів у романі через категорії добра і зла можна пояснити кількома причинами. Багато представників української інтелігенції на зламі XVI–XVII ст. справді не сприймали унії, адже вважали її загрозою, зокрема для власної національної ідентичності. Водночас Р. Іваничук у XX ст. дуже добре усвідомлював, що діяльність єзуїтів позитивно впливала на розвиток науки та культури у Львові (наприклад, саме єзуїтській колегії 1661 р. король Ян II Казимир (Jan II Kazimierz Waza) надав «гідність академії і титул університету»). Отож гострі висловлювання персонажів на адресу єзуїтів, католиків та уніатів (Іпатія Потія, Кирила Терлецького та Михайла Рогози) доречно розглядати насамперед з огляду на час написання роману – кінець 1970-х років: «уніатство» (Українська Греко-Католицька Церква) для радянської влади було неприйнятне, адже єдність із Римом ослаблювала вплив Москви на українську свідомість.

У кожному разі, навіть змальовуючи непривабливі образи представників католицького духовенства, письменник залишав простір для роздумів і неоднозначних висновків. Архієпископ Соліковський закривав українські храми, переконував, що всі вчинки (навіть убивство схизматів) «будуть похвали гідними, якщо вони служимуть одній меті – окатоличенню всього світу» (Іваничук, 2004, с. 157), але Юрій Рогатинець усвідомлював, що проблема української Церкви має глибші корені. Коли архієпископ Соліковський увірвався до православного храму під час літургії, народ стояв «стетерілий, безвольний»: примітивна проповідь «попики – вчорашнього дяка» (Іваничук, 2004, с. 24–25) не могла надихнути людей на опір. Тому Ю. Рогатинець дозрів до рішення консолідувати руську (українську) інтелектуальну еліту. Причиною слабого опору православної спільноти насильницькому окатоличенню Ю. Рогатинець вважає також амбіції православного духовенства. Тоді, як майбутній засновник братства переймався, що зневажено Церкву, єпископ Балабан як персонаж роману акцентував на особистій зневазі.

Зрештою, у діях представників протилежних таборів можна простежити подібні «нехристиянські» методи. Православний владики Гедеон Балабан, перебуваючи у конфлікті з братчиками Успенської й Онуфріївської церков, знущався зі священника, який погодився стати дидакалом у братській школі, а хворого на сухоти Івана Друкаревича прирік на смерть, наказавши посадити до в'язниці за борги. Католицькому архієпископові Соліковському імпонувала не лише єзуїтська дисципліна, яка викликала застереження навіть у польської інтелігенції, а й застосування макіавеллівських принципів: «Правитель повинен провести всі необхідні жорстокості за одним разом, щоб піддані пережили їх без тривалого болю» (Іваничук, 2004, с. 44).

Релігійні проблеми поглиблювалися національними. З огляду на відсутність порозуміння у ключових питаннях (представники польської шляхти не визнавали Львів руським містом), Юрій Рогатинець не бачив перспективи в об'єднанні зусиль русинів і поляків проти влади, єзуїтів чи зовнішньої загрози: «Звідки ми можемо знати, що після Клавдія не прийде Нерон? ... Боюсь, що та шляхетська воля стане дикою сваволею» (Іваничук, 2004, с. 142). Поет Ш. Шимонович не розумів, чому Ю. Рогатинець щоразу порушував питання про право русинів на власне самовизначення. Однак, як зауважив один із сеньйорів Успенського братства Іван Красовський, у Львові, крім

русинів, жили ще вірмени, євреї та поляки, але тільки «народ русинський – ніби в єгипетській неволі» (Іваничук, 2004, с. 81). З метою збереження власної ідентичності Ю. Рогатинець та І. Красовський долучилися до формування русинського **інтелектуального середовища**.

Головні персонажі-інтелектуали в «Манускрипті з вулиці Руської» – Юрій Рогатинець, засновник та провідний діяч Успенського братства, й полеміст Іван Вишенський, який лише раз приїздив до Львова, однак його дух постійно відчутний у творі Романа Іваничука. Обидва інтелектуали – прихильники Православної Церкви, але вони відстоювали різні позиції з приводу того, яким має бути чин мужів свого часу. За прикладом отця Княгиницького, Іван Вишенський обрав шлях самотництва в афонських печерах. Він дорікав священнослужителям, які замість віри часто демонстрували заздрість, ненависть і схильність до світських спокус. Його позиція – передусім прагнення до самовдосконалення, відмова від гріховного земного життя і самопосвята Богові.

Юрій Рогатинець захоплювався постаттю інтелектуала-праведника, але не міг прийняти його відстороненості від світу: «А коли всі – оті мужі прозрілі – почнуть чинити над собою подвиг у самотніх келіях ... хто майстром для юних стане, хто дидаскалом у школі, хто друкуватиме книги Божі і світські..?» (Іваничук, 2004, с. 28). Не можна думати про самовдосконалення на вершині гори, коли «хтось іще й не пробудився до походу»; не поділитися водою, «тоді як хтось вмиратиме від спраги», адже «заперте греблею» життєдайне джерело «гниллю візьметься» (Іваничук, 2004, с. 122). Світочі духу потрібні передусім на Батьківщині. Свою місію Ю. Рогатинець усвідомив, коли його як православного прогнали з цеху: «Зрячим народ темний зробити», дати йому «світло правди і науки» (Іваничук, 2004, с. 29). Разом із одностумцями він заснував братські школи та друкарні, організував діяльність спільнот при церквах. Подумки полемізуючи з І. Вишенським, який готовий на всю Україну дивитися, мов на келію, Ю. Рогатинець упевнився в першочерговій потребі просвіти: «...тільки освіта, тільки збагачення світовою мудрістю виведуть русинський люд на висоту» (Іваничук, 2004, с. 126).

Юрій Рогатинець належить до тих інтелектуалів, які прагнули зберегти духовну ідентичність в умовах домінування чужої культури, але водночас усвідомлювали необхідність зберігати діалог зі світовою наукою. Тому персонаж радів, коли його учень Роман Патерностер поїхав на навчання до Італії, а згодом повернувся до братської школи, щоб працювати дидаскалом. Якщо І. Вишенський наполягав, що навернення «пастви православної» можливе лише через «очищення від чужих лженаук» і «повернення до своїх витоків», то Ю. Рогатинець розумів потребу не лише «свої джерела відкопати й розчистити», а й засвоїти надбання видатних мислителів світу (Іваничук, 2004, с. 121–122).

Іван Вишенський захоплювався багатою бібліотекою Львівської братської школи, однак йому не подобалося, що учні мали доступ до книг Платона (Πλάτων) й Аристотеля (Ἀριστοτέλης): «П'ющі од чужих джерел невольню заражаються смертоносною отрутою іновір'я» (Іваничук, 2004, с. 132). Братчики визнавали, що проблема чужих впливів справді існує, адже «з латинських друкарень вилітає зграями тля отруйних книг» (Іваничук, 2004, с. 122), однак і Юрій Рогатинець, і ректор Іван (Йов) Борецький усвідомлювали, що дискутувати з опонентами потрібно на належному рівні, адже в їхніх книжках – знання світової філософії й історії. Суть проблеми влучно

сформулював православний єпископ Гедеон Балабан: «З чим ви проти них ідете? З Євангелієм? Католики теж його мають ... Ми глаголимо до них стихотворами древніх євангелістів і апостолів ... а вони б'ють нас вишуканим словом учених любомудрів» (Іваничук, 2004, с. 120). Зрештою, Ю. Рогатинець визнавав слухність слів, які колись почув від польського поета Ш. Шимоновича: «Тільки не замикайтеся від світу на своїй тісній Руській вулиці. З вашої школи молодь повинна глянути колись на великий світ, далеко ширший, ніж Україна. Не дайте занидіти їй у притворі з Часословцем і Октоїхом. Латина – не тільки словоблудіє, як мовлять ваші проповідники, а й вікно в науку» (Іваничук, 2004, с. 79). За обставин, коли філософи та вчені в Європі переважно писали латиною, нерозуміння цієї мови – шкода для самих себе: «Як ми можемо не знати, що пишуть і говорять вони? Обкрадені і обдурені залишимося ми без знання тієї мови – мов жебраки у притворі з своїм Октоїхом і Часословцем» (Іваничук, 2004, с. 132).

Перед численними викликами приватного життя та історичних обставин Ю. Рогатинець переживав сумніви. Коли, за рішенням братства, персонаж опинився у в'язниці-вежі, щоб відбутися покарання за пропущене зібрання, він почав замислюватися над своїм шляхом і доцільністю розпочатого ним чину. Ю. Рогатинця мучили докори сумління з приводу того, чи можна в інших вимагати твердості духу, якщо не випробував іще себе самого. Він не впевнений також, який шлях є важливішим для добра народу і хто із провідних діячів сучасності мав рацію – Северин Наливайко, що пожертвував життям у збройній боротьбі, чи Іван Вишенський, який сповідував самовдосконалення. Персонаж подумки докоряв І. Вишенському, що той «кинув гнівне й правдиве слово, мов Христос», але, на відміну від Сина Божого, не навчав людей далі, а «залишив на розпутьті». Водночас Юрій Рогатинець у віртуальному діалозі з афонським мудрецем просив пробачення за ці докори: «Спасибі, мніху Іване, що посіяв у нашому народі зерно непокори. Ти єдиний, хто міг сьогодні це зробити» (Іваничук, 2004, с. 147–148). «Мніх Іван» пробудив народ під час виголошення великодньої проповіді в Онуфріївській церкві, а отже, є шанс, що це «зерно» національного пробудження дасть плоди в майбутньому.

Зрештою, Ю. Рогатинець усвідомлював необхідність поєднання різних способів боротьби: «...майбутній Наливайко пройде у кривавій битві зі стягом правди і науки» (Іваничук, 2004, с. 146). Як проникливо зауважив Едвард Саїд (Edward Said), без інтелектуалів не було жодних великих революційних чи контрреволюційних рухів; «інтелектуали стали батьками і матерями, синами і доньками, племінниками й племінницями цих рухів» (Said, 1994, р. 11). Така ідея спадкоємності дуже важлива для Р. Іваничука. Наприкінці роману «Манускрипт з вулиці Руської», коли діячі братської школи відчували зневіру і розчарування, слова Ю. Рогатинця – «Ми не переможені, ми ще й не воювали, війна тільки починається!» (Іваничук, 2004, с. 171) – підхопив молодий учитель греки й латини Р. Патерностер. Учень братської школи Марко, якого Ю. Рогатинець, не знаючи про факт свого батьківства, сприймав як духовного сина, та новіції Зіновій, майбутній гетьман Богдан Хмельницький, мріяли разом спіймати й осідлати дикого білого коня, що постав у романі як символ свободи. Саме в цих представниках молодого покоління Ю. Рогатинець бачив продовжувачів власної справи: «Ви ростете на нашій праці, на доброму ґрунті. І забуєте, і підете далі, і звершите те, чого не могли зробити ми. Ловіть вашого вільного коня. Поки його не заарканили й не привели до корита ... я дам вам сідло і сагайдак» (Іваничук, 2004, с. 175).

Отже, «літописне слово» у романі «Манускрипт з вулиці Руської» Р. Іваничука створює враження достовірності переданої історії, забезпечує відтворення історичного колориту, але також дає змогу письменникові представити різні перспективи бачення подій, долучити до діалогу нараторів («автора» і «літописця») голоси, що відсилають до текстів культури (насамперед Біблії). За допомогою прийому літописного слова Р. Іваничук висвітлив багатогранне життя Львова зламу XVI–XVII ст., спонукав до відчитування міста як тексту і до зацікавлення не лише історичними фактами й епохальними подіями, а й численними приватними історіями львів'ян-персонажів. Апелювання до свідомостей автора-сучасника і середньовічної людини дало змогу письменникові поєднати у романі історизм та міфологізм мислення, окреслити протистояння на релігійному і національному ґрунті, а також привернути увагу до інтелектуального середовища Львова відповідної епохи, зокрема до різних шляхів, які обирали інтелектуали, намагаючись виконати свою місію перед сучасниками і наступними поколіннями.

«Літописне слово» у романі «Манускрипт з вулиці Руської» варто зіставити з наративними стратегіями інших творів Р. Іваничука, адже перспектива такого дослідження дасть змогу не лише простежити особливості авторської поетики чи специфіку відтворення історичного колориту в художній прозі письменника, а й глибше осягнути філософію історії та історичної пам'яті, спільну для всієї творчості Р. Іваничука.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Денисюк, І. (2009). Мислячий історичний роман. В *Меч і мисль: творчість Романа Іваничука у національних вимірах української культури: збірник наукових праць* (Вип. 9: Українська філологія: Школи, постаті, проблеми). Львів; Ужгород: Гражда, 32–46.

Іваничук, Р. (2004). *Манускрипт з вулиці Руської*. Львів: Піраміда.

Льницький, М. М. (1989). *Людина в історії. Сучасний український історичний роман*. Київ: Дніпро.

Набитович, І. (2022). Пам'ять, історична проза та формування національної ідентичності. *Слово і час*, 4, 45–57. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2022.04.45-57>

Насмінчук, Г. Й. (2013). Наративні стратегії роману «Манускрипт з вулиці Руської» Р. Іваничука. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*, 33, 220–224.

Нора, П. (2014). *Теперішнє, нація, пам'ять* (А. Рєпа, пер. із фр.). Київ: Кліо.

Огієнко, І. (пер.). (2003). *Біблія, або Книга Святого Письма Старого й Нового Заповіту*. Київ: Українське біблійне товариство.

Підопригора, С. (2009). Художня модифікація жанру історичного роману в романному триптиху «Вогненні стовпи» Р. Іваничука. В *Меч і мисль: творчість Романа Іваничука у національних вимірах української культури збірник наукових праць* (Вип. 9: Українська філологія: Школи, постаті, проблеми). Львів; Ужгород: Гражда, 210–222.

Слабошпицький, М. (1989). *Роман Іваничук: Літературно-критичний нарис*. Київ: Радянський письменник.

Слабошпицький, М. (2009). Талант, помножений на волю (Нотатки про Романа Іваничука і мистецтво історичного роману). В *Меч і мисль: творчість Романа Іваничука у національних вимірах української культури: збірник наукових праць* (Вип. 9: Українська філологія: Школи, постаті, проблеми). Львів; Ужгород: Гражда, 10–25.

Федорак, Н. (2012). «Вічні» образи в інтерпретації Романа Іваничука. *Україна, культурна спадщина, національна свідомість, державність* (Вип. 21: Scripta manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича), 782–786.

Frye, N. (1982). *The Great Code. The Bible and Literature*. New York; London: Harcourt Brace Jovanovich.

Genette, G. (1980). *Narrative Discourse: An Essay in Method* (J. E. Lewin, trans.). Ithaca; New York: Cornell University Press.

Said, E. W. (1994). *Representations of the Intellectual*. New York: Vintage Books; A Division of Random House, Inc.

REFERENCES

Denysiuk, I. (2009). Mysliachyi istorychnyi roman. In *Mech i mysl: tvorchist Romana Ivanychuka u natsionalnykh vymirakh ukrainskoi kultury: zbirnyk naukovykh prats* (Vyp. 9: Ukrainska filolohiia: Shkoly, postati, problemy). Lviv; Uzhhorod: Grazhda, 32–46 (in Ukrainian).

Ivanychuk, R. (2004). *Manuskrypt z vulytsi Ruskoj*. Lviv: Piramida (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. M. (1989). *Liudyna v istorii. Suchasnyi ukrainskyi istorychnyi roman*. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).

Nabytovych, I. (2022). Pamiat, istorychna proza ta formuvannia natsionalnoi identychnosti. *Slovo i chas*, 4, 45–57. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2022.04.45-57> (in Ukrainian).

Nasminchuk, H. Y. (2013). Naratyvni stratehii romanu «Manuskrypt z vulytsi Ruskoj» R. Ivanychuka. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky*, 33, 220–224 (in Ukrainian).

Nora, P. (2014). *Teperishnie, natsiia, pamiat* (A. Riepa, Trans.). Kyiv: Klio (in Ukrainian).

Ohienko, I. (Trans.). (2003). *Bibliia, abo Knyha Sviatoho Pysma Staroho y Novoho Zapovitu*. Kyiv: Ukrainske bibliine tovarystvo (in Ukrainian).

Pidopryhora, S. (2009). Khudozhnia modyfikatsiia zhanru istorychnoho romanu v romannomu tryptykhu «Vohnenni stovpy» R. Ivanychuka. In *Mech i mysl: tvorchist Romana Ivanychuka u natsionalnykh vymirakh ukrainskoi kultury zbirnyk naukovykh prats* (Vyp. 9: Ukrainska filolohiia: Shkoly, postati, problemy). Lviv; Uzhhorod: Grazhda, 210–222 (in Ukrainian).

Slaboshpytskyi, M. (1989). *Roman Ivanychuk: Literaturno-krytychnyi narys*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk (in Ukrainian).

Slaboshpytskyi, M. (2009). Talant, pomnozhenyi na voliu (Notatky pro Romana Ivanychuka i mystetstvo istorychnoho romanu). In *Mech i mysl: tvorchist Romana Ivanychuka u natsionalnykh vymirakh ukrainskoi kultury: zbirnyk naukovykh prats* (Vyp. 9: Ukrainska filolohiia: Shkoly, postati, problemy). Lviv; Uzhhorod: Grazhda, 10–25 (in Ukrainian).

Fedorak, N. (2012). «Vichni» obrazy v interpretatsii Romana Ivanychuka. *Ukraina, kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist* (Vyp. 21: Scripta manent. Yuvileinyi zbirnyk na poshanu Bohdana Yakymovycha), 782–786 (in Ukrainian).

Frye, N. (1982). *The Great Code. The Bible and Literature*. New York; London: Harcourt Brace Jovanovich (in English).

Genette, G. (1980). *Narrative Discourse: An Essay in Method* (J. E. Lewin, trans.). Ithaca; New York: Cornell University Press (in English).

Said, E. W. (1994). *Representations of the Intellectual*. New York: Vintage Books; A Division of Random House, Inc. (in English).

Maryana HIRNYAK

PhD (Philology), Associate Professor

*Associate Professor of the Department of Literary Theory
and Comparative Literature Studies*

Faculty of Philology

Ivan Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1396-2888>

e-mail: maryana.hirnyak@lnu.edu.ua

«CHRONICLE WORD» IN THE NOVEL

«THE MANUSCRIPT FROM RUS'KA STREET» BY ROMAN IVANYCHUK: NARRATIVE STRATEGY AND PHILOSOPHY OF HISTORY

The article deals with Roman Ivanychuk's novel «The Manuscript from Rus'ka Street», which is one of the samples of the «intellectual historical novel» in the Ukrainian fiction of the 1960^s–1980^s. In particular, the peculiarities of the functioning of «chronicle word» as an authorial narrative strategy, which enables, on the one hand, to convey the flavor of the epoch through the inset text-mystification and, on the other hand, to reproduce Lviv intellectual atmosphere of that time, are highlighted. The coexistence of two narrators in the novel, namely, innkeeper-chronicler and the «author» that endeavors to reconstruct the historical document and write his own work similar to the medieval one is observed.

It is clarified how the «author's» voice offers his own interpretation of historical events and reflects on philosophical issues; how the dialogue among various points of view (narrative perspectives) as well as between the «author» and historical texts along with the literary ones (primarily the Bible) takes place. It is demonstrated how the narrators of the novel draw attention to the various aspects of life in Lviv of that time, while encouraging to read the city as a text (spatial coordinates of Lviv, private stories of its celebrities and average residents). It is revealed how the specifics of the narrative arrangement of the novel provide the narrative balancing on the edge of historicism and mythologism (semi-mystical visions of the characters, motifs of «false angel» and «the agreement with the devil»).

The peculiarities of representing the confrontations on the national and religious basis in the novel as well as the authorial emphasis on the problems faced by the intellectual milieu of that time (individual and national identity, referring to their own origins and the heritage of world culture, the paths of the intellectuals in difficult historical circumstances (self-improvement, public education or armed resistance), spiritual succession among the intellectuals of different generations) are outlined.

Key words: chronicle technique, narrator, historicism, mythologism, philosophical reflections, intellectual hero.